

Kättä pidempää maantieteen opettajille

CANTELL, HANNELE, HANNELE RIKKINEN & SIRPA TANI (2007). Maailma minussa ja minä maailmassa. Maantieteen opettajan käsikirja. *Studia Paedagogica* 33. 202 s.

Opettaja, kirjailija ja kulttuuri vaikuttaja Petrus Nordmann (1898) kynäili ensimmäisen suomalaisen maantieteen opettajan käsikirjan. Muutamaa vuotta myöhemmin suomalaisen jatko-opiston opettajatar Hanna Favorin ryhtyi samaan puuhaan maantieteen professori J. E. Rosbergin kannustamana. Syy oli mitä käytännölläheisin; Favorin oli huomannut oppikirjojen selittävän maantieteelliset ilmiöt puutteellisesti. Varsinkin maaseudun opettajien oli vaikea saada täydentäviä lisätietoja opetustaan elävöittämään. Favorinin *Maantieteen opetus* (1905) olikin Nordmannin teosta huomattavasti laajempi käsikirja, jossa kirjoittaja käsittelee lähdekirjallisuuteen perustuen maantieteen historiaa, maantiedettä oppiaineena, ”fyy-sillisen” ja ”biologisen” maantieteen pääpiirteitä, opetusvälineitä ja opetusmetodiikkaa. Lisäksi mukana oli runsaasti maantieteellisiä kuvauksia sekä tilasto-osa ja sanojen selitykset.

Sitten Nordmannin ja Favorinin päivien maantieteen opettajien mahdollisuudet lisätietojen hankintaan ovat oleellisesti parantuneet, mutta varsinaisia käsikirjoja on silti julkaistu niukahkosti. Eräs ahkerimpia kirjoittajia on ollut biologian ja maantieteen professori emerita Hannele Rikkinen, jolta on ilmestynyt useita teoksia ja artikkeleita maantieteen didaktiikasta ja maantieteen opetuksesta eri luokka-asteilla. Nyt Rikkisen rinnalla ovat nuoremmat kollegat, maantieteen didaktiikan dosentti Hannele Cantell sekä maantieteen ja ympäristökasvatuksen professori Sirpa Tani Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitokselta.

Kirjoittajat ovat jakaneet teoksen kolmeen osaan, joista ensimmäisessä he pohtivat maantieteen olemusta tieteenalana ja sen roolia maailmassa ja koulussa. Kirjoittajien mukaan maantiede on tärkeä apuväline arkipäivän elämässä. Kriittinen ajattelu on tarpeen yksilön

jäsentäessä median tuottamaa mielikuvien virtaa, mutta lisäksi maantiede kasvattaa ihmisen havaitsemaan globaalin yhteisvastuun ja vuorovaikutteisuuden tarpeen alueellisesti moninaisessa maailmassa. Käsitteet maantieteen oppimisesta ja sen tavoitteista ovat muuttuneet vuosien varrella, mikä näkyy ennen muuta oppimiskäsityksen muutoksessa sekä opetussuunnitelmien ja niiden tavoitteiden painotuksissa. Kirjoittajat ovat onnistuneesti nivoneet ensimmäiseen osaan myös maantieteen tieteenfilosofista taustaa keskeisine käsitteineen.

Toinen osa käsittelee maantieteen opettajan työtä. Kirjoittajat määrittelevät maantieteen ”katsomusaineeksi”, johon liittyy myös arvokasvatusta. Opettajan tehtävänä on herättää oppilaat pohtimaan erilaisia näkökulmia maantieteellisiin aiheisiin ja ilmiöihin ja niiden taustalla vaikuttavia arvoja. Erityisen tärkeitä teemoja ovat ”maailmankansalaisuus” ja globaalin talousjärjestelmän toimintaperiaatteet – ja niihin liittyen kuluttajan vastuu valinnoistaan. Samaten tietoisuus ympäristöstä ja sen tilasta opettaa parhaassa tapauksessa ihmiset kantamaan vastuuta ympäristöstään ja toimimaan aktiivisesti sen puolesta. Ympäristövastuullisuuden kasvattamisen kirjoittajat näkevät osin ongelmallisena ja eräänä maantieteen opetuksen keskeisenä haasteena. Yksilön on huomattavasti helpompaa vain hankkia maantieteellisiä tietoja kuin muuttaa toimintamallejaan.

Tärkeitä teemoja teoksessa ovat myös suomalaisen identiteetin pohdinta ja siihen liittyen monikulttuurisuus sekä tulevaisuuskasvatus. Neljännessä luvussa esitetyt ohjenuorat opetuksen suunnitteluun ja arviointiin ovat varmasti hyödyllisiä, sillä varsinkin aloittelevat opettajat tuntevat usein tarvitsevansa sellaisia. Maantieteen arviointi on perinteisesti keskittynyt opiskelijan tietojen mittaamiseen, mutta viime vuosina on alettu painottaa ajattelun taitoja ja päättelykykyä. Tämä suuntaus voimistunee entisestään nykyisen ainerealin aikana. Erityisen hankalia arvioinnin osa-alueita ovat muun muassa mielipiteiden esittäminen ja perustelu, omaan elinympäristöön vaikuttaminen ja opitun soveltaminen arkielämän tilanteisiin. Niitä kuitenkin

korostetaan nykyisessä opetussuunnitelmassa, joten uusia arvioinnin tapoja tulisi miettiä.

Kirjan laajimmassa, kolmannessa osassa kirjoittajat käsittelevät maantieteen opetuksen teemoja ja työtapoja. He esittelevät konkreettisia tapoja havainnollistaa erilaisia oppilaiden vaikeiksi kokemia tai hankalasti hahmotettavia asioita (esimerkiksi maan planetaarisuus). Hyviksi koettuja käytänteitä on tarjolla myös karttaopetukseen, kuvallisen viestinnän tarkasteluun sekä ympäristön havainnointiin. Median vaikutuksen lasten ja nuorten elämään kirjoittajat ottavat hyvin huomioon luvussa kahdeksan, jossa he antavat eväitä kuvien tulkintaan (esimerkiksi maisemakuvat, valokuvat), uutisaineistojen ja elokuvien käyttöön ja vaikkapa sanomalehtikirjoitusten laadintaan.

Teos on napakka esitys nykyisestä maantieteen opetuksesta ja sen haasteista. Se on suunnattu paitsi maantieteen opettajiksi opiskeleville myös työssä jo toimiville opettajille. Tehtävänsä kirja täyttää hyvin; se todella on opettajan käsikirja, jonka antiin voi palata opiskeluaikojen jälkeenkin. Aiheet etenevät laajemmista tieteenala- ja arvopohdinnoista opetuksen teoriaan ja oppimiskäsityksiin ja lopulta konkreettisiin ohjeisiin. Harmillista kyllä, sisällöltään pätevän kirjan ulkoasu on kehno. Teksti on kummallista, kiiltävää painojälkeä, joka näyttää opetusmonisteelta ja on erityisesti keinovalossa jopa hankalaa lukea. Valtaosassa kuvia ja taulukoita teksti on liian himmeää, eikä erotu kunnolla etenkin taulukkojen vaaleanvihreästä pohjaväristä.

Epilogissa kirjoittajat toteavat nykyajan oppilaiden käyttäytyvän ja käsittelevän tietoa eri tavoin kuin aiempien sukupolvien. Sen vuoksi maantieteen opetuksessa ei voida juuttua toistamaan vuosikymmeniä vanhaa asiaa. Maantieteen opetuksen pitäisikin pystyä jäsentämään tietojen, taitojen ja mielikuvien tulvaa nopeasti muuttuvassa maailmassa ja ”tukea oppilaiden kasvua oman elämänsä hallitsijoiksi, ja samalla maailmaa ja muita ihmisiä ymmärtäviksi maailmankansalaisiksi” (s. 191). Jotain pysyvää silti löytyy maantieteen opetuksesta – etenkin kun vertaa tekijöiden päämäärää Favorinin (1905: 167) sadan vuoden takaisin mietteisiin: ”Maantieteen opetuksen tarkoitus koulussa ei ole yksistään muistin kehittäminen, paljas nimien ja numeroiden ulkoa oppiminen. Muistin ohessa on kehitettävä oppilaiden järkeä, arvostelukykyä, mielikuvitusta ja sydäntä.”

KIRJALLISUUS

Favorin, H. (1905). *Maantieteen opetus*. 305 s. WSOY, Porvoo.

Nordmann, P. (1898). *Maantieteen opetuksen tarkoitus, välikappaleet ja metodi*. 112 s. Otava, Helsinki.

KATARIINA KOSONEN
*Maantieteen laitos,
Helsingin yliopisto*